

A pragmatika státusáról*

1. Bevezetés. – A pragmatika szerepe a nyelvészeti kutatásban az utóbbi évtizedekben jelentősen megnőtt. A pragmatika meghatározása, a nyelvtannal, illetve a nyelvtudománnyal fennálló viszonya azonban mindezidáig tisztázatlan kérdés maradt. Írásom célja a téma szakirodalmában fellelhető legkarakteresebb elképzelések rendszerező bemutatásán keresztül rávilágítani a pragmatika státusára. A kérdést az alapvető perspektíva–komponens szembeállításán keresztül megközelítve, összefoglalom a jelentősebb nézeteket, majd első látásra kissé talán meglepő módon nyelvtörténeti adatok bevonásával alakítom ki saját álláspontomat. A dolgozatnak nem célja, hogy a pragmatika mint kutatási terület fejlődéséről tudománytörténeti áttekintést adjon. A bemutatott elképzelések összehasonlításával a pragmatika státusára vonatkozó nyelvelméleti kérdésre keresi a választ. A dolgozat, bár azt sem tűzi ki célul, hogy a történeti pragmatika lehetőségessége mellett érveljen (ehhez l. ANDREAS JACOBS és ANDREAS H. JUCKER, *The Historical Perspective in Pragmatics*. In: *Historical Pragmatics*. Ed. ANDREAS H. JUCKER, Amsterdam–Philadelphia, 1995.; ANDREAS H. JUCKER, *The feasibility of historical pragmatics: Journal of Pragmatics* 22. 1994: 533–5), adalékokat szolgáltat annak hasznosságáról. A nyelvtörténeti adatok a pragmatika és a nyelvtan közötti információáramlásra utalnak, így egy a pragmatikát a nyelvelméleten belül, a nyelvtannal szoros kapcsolatban elképzelő megközelítést valószínűsítene, amely a relevanciaelmélet felfogásához hasonlóan túlmutat a fodorai (1983.) klasszikus modularitáson.

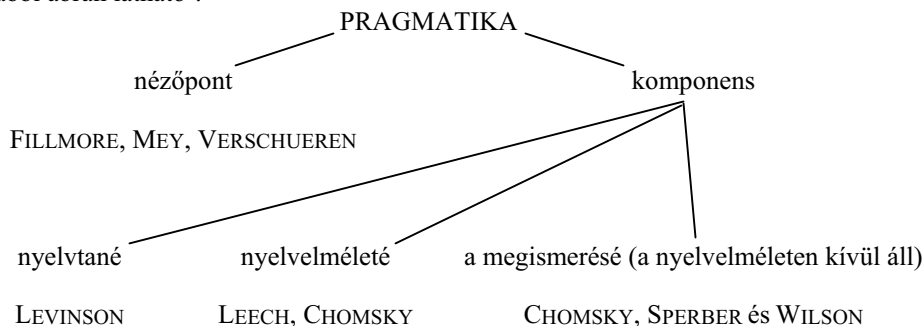
A *pragmatika* terminus CHARLES MORRIS 1938-as munkájában fordult elő először. Ő a szemiotikán belül három kutatási területet különített el: a szintaxist, a szemantikát és a pragmatikát. Ez utóbbit mint a jelek és jelhasználók közötti viszony vizsgálatát határozta meg, amely a jelhasználat biológiai aspektusaival foglalkozik, azaz minden ennek során előforduló pszichológiai, biológiai és szociológiai jelenséggel (STEPHEN C. LEVINSON, *Pragmatics*. Cambridge, 1983. 2). A morrisi meghatározás szerint a pragmatika olyan területeket is magában foglal, amelyeket ma pszicho-, szocio-, illetve neurolingvisztikának nevezünk. Később a *pragmatika* terminust már nem általában a jelrendszerek használatára, hanem a nyelvhasználatra vonatkoztatták. Az ún. pragmatikai fordulat, a pragmatikai jellegű vizsgálódások előtérbe kerülése az 1960–70-es években JOHN L. AUSTIN, JOHN R. SEARLE és PAUL GRICE munkásságával vette kezdetét (JACOB L. MEY, *Pragmatics. An Introduction*. Oxford, 1996. 19–23). Azóta a terület szakirodalma jelentősen kibővült.

A pragmatika meghatározását illetően első megközelítésben a vélemények két nagy csoportját különíthetjük el. Az első csoportot azok a nézetek alkotják, amelyek a pragmatikát mint valamiféle perspektívát, nézőpontot tekintik, amelyből a nyelvi jelenségeket szemlélhetjük, illetve szemlélnünk kell (CHARLES J. FILLMORE, *Pragmatics and the Description of Discourse*. In: *Radical Pragmatics*. Ed. PETER COLE. New York, 1981.; MEY i. m.; JEF VERSCHUEREN, *Understanding Pragmatics*. London, 1999.). A második csoport képviselői a „pragmatika komponens” nézetet vallják. Ezt elfogadva még mindig több elképzelés lehetséges. Tekinthejük a pragmatikát a nyelvten (LEVINSON 1983. i. m.) vagy a nyelvelmélet (GEOFFREY N. LEECH, *Principles of Pragmatics*. New York, 1983.) komponensének. A kognitív nyelvészeti megközelítések a pragmatikát a megismerés komponensének tekintik (NOAM CHOMSKY, *Rules and Representations*. Oxford, 1980.; DAN SPER-

* A dolgozat megírásában nyújtott türelmes segítségéért, hasznos tanácsaiért és észrevételeiért ezúton mondok köszönetet NÉMETH T. ENIKŐnek és gondolatébresztő megjegyzéseikért a tanulmány lektorainak.

BER – DEIRDRE WILSON, *Pragmatics, modularity and mind-reading: Mind and Language* 17. 2002: 3–23; RONALD W. LANGACKER, *Foundations of Cognitive Grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford, 1987.; *Grammar and Conceptualization*. Berlin–New York, 1999.).

A „pragmatika komponens” elképzelés azonban nem jelenti feltétlenül a modularitás tézisének elfogadását. A szerzők eltérő álláspontot képviselnek a pragmatika és modularitás viszonyának kérdésében. Dolgozatomban ezért a pragmatika helyére vonatkozó nézetek, illetve a köztük fennálló kapcsolódási pontok megvilágítása után kitérek a pragmatika és a modularitás viszonyának kérdésére is. Írásom befejező részében a spanyol *ir + a + infinitívusz* és a katalán *anar + infinitívusz* szerkezet grammatikalizációjának vizsgálatából levont következtetések alapján foglalom állást a pragmatika státuszának kérdésében. Mivel ez az eljárás némi magyarázatot igényel, kitérek a pragmatika és a nyelvtörténet kapcsolatára is. Az ismertetendő nézetek összefoglaló rendszerezése az alábbi ábrán látható¹:

2. A pragmatika mint nézőpont: FILLMORE, MEY, VERSCHUEREN. – MEY (i. m. 20) a nyelvészet pragmatikai fordulatát paradigmaváltásként értelmezi, melynek során az elméleti nyelvtantól (különösen a mondatantól) a nyelvhasználat felé fordult az érdeklődés. MEY és VERSCHUEREN szerint az említett fordulatot úgy értelmezhetjük, hogy a vizsgálat régi tárgyát most mintegy új szempontból vesszük szemügyre. VERSCHUEREN (i. m. 3–4) szavaival: „a nyelvi rendszer egyik szintjén sincs olyan nyelvi jelenség, amely a pragmatikai nézőpontot nélkülözni tudná... az egységek közti választást minden esetben pragmatikai megkötések határozzák meg”.

A fenti két szerző elképzeléséhez kapcsolhatjuk FILLMORE nézetét, ő ugyanis szintaxis, szemantika és pragmatika tekintetében nem komponensekről, hanem szemléletmódokról beszél. Hogy ezek milyen viszonyban vannak, az attól függ, hogy nyelvi adatokra vagy pedig magyarázatokra gondolunk-e. FILLMORE (i. m. 144) szerint a pragmatika tárgya az a háromoldalú viszony, amely a nyelvi forma, ennek lehetséges kommunikatív funkciói és azon kontextusok között áll fenn, amelyekben az adott nyelvi forma rendelkezhet az adott kommunikatív funkcióval. Míg szintaxis, szemantika és pragmatika a nyelvi szintek szintjén világosan elkülöníthető, a magyarázatok szintjén keveredhetnek. E területek egyikének megfigyelt tényei olyan magyarázatokhoz vezethetnek, amelyek már a másik területhez tartoznak. Tehát a szintaxishoz, illetve a szemantikához tartozó adatokat pragmatikai nézőpontból magyarázhatjuk.

¹A táblázatban CHOMSKY neve kétszer is szerepel, hiszen az ő elméletében maga a nyelvmélet is a megismeréshez tartozik. LANGACKER neve pedig kimarad, mert ő a *pragmatika* terminust nem használja, a hagyományosan pragmatikainak nevezett jelenségek nála a nyelvmélet részeként képezik, de a pragmatikát nem tekinti külön komponensnek (l. 5. B).

Bizonyos szemantikai és szintaktikai jelenségek magyarázatánál pragmatikai tényezőket kell figyelembe vennünk. FILLMORE (i. m. 144–5) példája az előbbire a *Can you come to my party next Friday night?* 'El tudsz jönni a bulimra jövő péntek este?' – *Can you come to my party next Monday night?* 'El tudsz jönni a bulimra jövő hétfő este?' mondatpár, melynek első tagja kétértelmű, míg a második nem az. Hiszen ha a hétnek az elején vagyunk, *Friday* 'péntek' jelentheti e hét és a következő hét péntekét is, míg *Monday* 'hétfő' csak a következő hét hétfőjét jelentheti. A mondat megértéséhez szükséges a kifejezések pragmatikájának ismerete, így például az, hogy a *next* 'következő, jövő' kifejezést nem használjuk a holnap vagy holnapután esetében, és hogy *next* jelentheti mind a következő egységet, mind a következő ciklus egységét is. Tehát tudni kell azt, hogy az adott kultúrában hogyan értelmezik a naptárt, milyen a hét szerveződése. Ezek pedig nem pusztán szemantikai, hanem pragmatikai jelenségek.

Szintén kétértelmű a *We'll go there right away* 'Azonnal megyünk' kifejezés a *we* 'mi' névmás két lehetséges interpretációja miatt (ti. hogy a címzettet beleértjük-e vagy sem), míg a *We'll come there right away* 'Azonnal jövünk' nem az, hiszen ebben az esetben a *we* nem foglalhatja magában a címzettet. A magyarázat a *come* 'jönni' és *go* 'menni' igék közti különbségben rejlik, de nem úgy, hogy az közvetlenül magyarázható lenne a két ige szemantikai elemzéséből.² Ismerni kell a társalgásban részt vevők térbeli elhelyezkedését is, ami kétségtelenül pragmatikai információ (FILLMORE i. m. 146).

VERSCHUEREN (i. m. 7) nézete annyiban különbözik FILLMORE-tól, hogy VERSCHUEREN a nyelvi adatok szintjén nem különít el szintaxist, szemantikát és pragmatikát, hiszen szerinte a pragmatikának nincsen elkülönült egysége és tárgya: a pragmatika a nyelvi jelenségek egy általános kognitív, szociális és kulturális nézőpontja, és mint ilyen, a nyelvi viselkedés teljességével foglalkozik. VERSCHUEREN olvasatában a pragmatika a nyelvvel kapcsolatos interdiszciplináris területeknek mintegy a metszéspontja, ugyanakkor összekötő kapocs a nyelvészet és a többi humán- és társadalomtudomány között. VERSCHUEREN (i. m. 2–5) minden nyelvi szintről hoz példákat a mindent átható pragmatikára. A szóképzésben például pragmatikai korlátozásoknak van alávetve a kicsinyítő képzős formák használata. Szociális normákkal függ össze, hogy az angolban létezik a *familiar* 'megszokott' – *unfamiliar* 'szokatlan' pár, melynek alaptagja a *familiar*, amely meghatározza a párt. Ezért bár a *strange* 'szokatlan, furcsa' kifejezés szinonim az *unfamiliar* kifejezéssel, *unstrange* mégsem létezik *familiar* értelemben. Ugyanazzal a jelentéssel bír, de eltérő szintaktikai szerkezetek használati feltételei is különböznek, a választást pragmatikai tényezők befolyásolják. A lexikai szemantika területéről példa lehet, hogy a használat során a szavak olyan jelentést vesznek fel, amely némiképp különbözik szótári jelentésüktől. Például *Az ajtó kinyílt* mondatban a *kinyílt* jelentheti, hogy önműködően tárult ki, vagy hogy egy a beszélő számára láthatatlan személy nyitotta ki. Ez utóbbi jelentés azonban nem lehetséges, ha az ajtó átlátszó. Továbbá a kontextuális információ figyelembevételével különböző jelentést társítunk ugyanahhoz a szerkezethez. Így „X Y-on van” szerkezet *A macska az asztalon van* esetében vízszintes, míg *A kőp a falon van* esetében függőleges elhelyezkedést jelent.

MEY (i. m. 35), bár nyíltan nem foglal állást, úgy tűnik, hasonló véleményt képvisel: „A pragmatika maga a nyelvtudomány, amennyiben a nyelvhasználó emberre koncentrál.” A pragmatika nem a nyelvhasználók tevékenységének végeredményét vizsgálja. Tárgyát nem tisztán nyelvi kérdések képezik, hanem a nyelv használatának feltételei, amennyiben ezeket a társadalomnak a társas intézmények által meghatározott kontextusa szabja meg (uo. 42).

² Jelen írás egyik lektorának észrevétele szerint a *come* és a *go* különböző értelmezéseit a holista kognitív szemantika közvetlenül a szemantikai elemzésből magyarázza (vö. LANGACKER 1987.).

E három szerző véleményében a pragmatika mint a nyelvészeti kutatás új perspektívája jelenik meg, amelynek segítségével eddig kevésbé tisztázott jelenségeket magyarázhatunk. Ebben az értelemben a pragmatika nem az elemzés egy speciális szintje, nem a nyelvelmélet egy újabb komponense, hanem egy új nézőpont, amikor is a nyelvi jelenségeket minden nyelvi szinten a használat tulajdonságainak és folyamatának szempontjából vizsgáljuk.

3. Pragmatika a nyelvtanon belül: LEVINSON. – LEVINSON (1983. i. m. 5–27) a pragmatika meghatározásakor több elképzelést mérlegel. Kifejti, hogy a nyelvi rendszer közvetlenül kódolja a kontextus néhány vonását. Ezért a pragmatika nem korlátozható a performancia kérdéseire, a pragmatikusokat különösen érdekli a nyelvi rendszer és a nyelvhasználatot vezérlő elvek viszonya. Tekinthetnénk tehát a pragmatikát a nyelv és kontextus nyelvi rendszerben kódolt aspektusai tanulmányozásának. Ez azonban annyira leszűkítené a pragmatika kutatási területét, hogy néhány hagyományosan pragmatikainak tekintett probléma, így a társalgási implikatívák vizsgálata kívül rekedne rajta. LEVINSON (1983. i. m.) a gazdari hagyományt folytatva a „pragmatika = jelentés – szemantika” elképzelést tartja a legigéretesebbnek.

A 2. pontban elemzett nézetekkel szemben LEVINSON elképzelésében a pragmatika mint komponens helyet kap a nyelvtanban. LEVINSON (1983. i. m.) mellett érvel, hogy mindenképpen szükséges egy pragmatikai komponens az integrált nyelvtanban. A nyelv teljes lexikai leírásában ugyanis meg kell adnunk a szavak jelentését, amit csak a használat kontextusának ismeretében tudunk megtenni, ha viszont hiányos a lexikon, akkor az a szintaxis, a szemantika és a fonológia is. A szerző a *well* 'hát, szóval, nos', *oh* 'ó', *anyway* 'végül is, akárhogy is' angol kifejezéseket hozza példaként, amelyeket nem tudunk megmagyarázni pusztán kontextusfüggetlen tartalmukról tett állításokkal: hivatkoznunk kell olyan pragmatikai fogalmakra is, mint relevancia, implikátúra vagy diskurzusstruktúra. Ezért olyan pragmatikaelméletet kell alkotnunk, amely a szintaxis, szemantika és fonológia mellett helyet kap a nyelvtanban – érvel LEVINSON (1983. i. m. 33).

4. A pragmatika mint a nyelvelmélet komponense: LEECH. – LEVINSON (1983. i. m.) elképzelése nem tekinthető egyhangúlag elfogadottnak. LEECH (i. m.) szerint a pragmatikát és a nyelvtant egyértelműen el kell választani egymástól. Pragmatika és szemantika kapcsolatát illetően a szerző a komplementarizmus álláspontját képviseli, azaz ezeket egymástól elkülönülő területekként fogja fel, amelyek a nyelvészetben belül kiegészítik egymást: LEVINSONnal szemben LEECH a pragmatikát kizárja a nyelvtanból. A pragmatika LEECH értelmezésében a nyelvhasználat általános feltételeinek a tanulmányozása. Nem a nyelvtan, hanem a nyelvelmélet komponense, a szemantikán keresztül azonban kapcsolatba léphet a nyelvtan komponenseivel. Egyes esetekben a szemantika közvetítő szerepére nincs is szükség: a fonológia néhány aspektusa például közvetlen kapcsolatban áll a pragmatikával. A pragmatika és a nyelvtan interakciója azonban LEECH elméletében nem teljesen tisztázott kérdés. Mindenesetre a szerző (i. m. 5) elkülöníti e két területet és posztulátumokkal adja meg a köztük levő különbséget: egy mondat szemantikai reprezentációja (logikai formája) különbözik pragmatikai interpretációjától. A szemantikát szabályok irányítják, míg a pragmatikát elvek vezérlik. A grammatika szabályai alapvetően konvencionálisak, a pragmatikai elvek nem: társalgási célok határozzák meg őket. A grammatikai magyarázatok elsődlegesen formálisak, a pragmatikaiak funkcionálisak. A grammatika leírható diszkrét, határozott kategóriákkal, a pragmatika folyamatos és határozatlan értékekkel írható le. Ezekkel a posztulátumokkal két különböző kutatási területet körvonalazunk, feladva az egységes nyelvészeti paradigmát.

5. Pragmatika a kognitív nyelvészetben. – A) A generatív nyelvészet pragmatikafelfogása. – A pragmatika kezdetben kívül esik a generatív nyelvészet érdeklődési körén. NOAM CHOMSKY korai műveiben alig találunk utalást rá. „Mondattani szerkezetek” című műve (eredetileg megjelent 1957-ben; magyarul: CHOMSKY, Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme. Bp., 1999. 7–132) szerint egy nyelvtan, amely az egyén nyelvismeretét fejezi ki, tartalmaz egy szabálysorozatot, amelynek alapján rekonstruálható az összetevős szerkezet, valamint egy morféimák láncait fonémák láncáivá alakító morfofonológiai szabálysorozatot. Ezeket a sorozatokat összekapcsolandó létezik egy transzformációs szabálysorozat, mely az összetevős szerkezettel rendelkező láncokat olyan új láncokká alakítja, amelyekre alkalmazhatóak a morfofonológiai szabályok.

Ugyanakkor CHOMSKY „Nyelv és elme” című művében (eredetileg megjelent 1968-ban; magyarul: CHOMSKY 1999. i. m. 133–263) megfogalmazza, hogy egy nyelv produkciójához és megértéséhez a helyes használat feltételeit is ismernünk kell. Azt, hogy egy megnyilatkozást hogyan használnak és értenek egy adott szituációban, a nyelvismereten kívül még számos egyéb tényező befolyásolja. Ezért CHOMSKY szerint vizsgálnunk kell a bonyolult mentális történésekben szerepet játszó és a tényleges nyelvi tevékenység alapját képező számos tényező kölcsönhatását is, bár a hangsúlyt nem a pragmatikai kutatásokra helyezi: számára fontosabb az, hogy micsoda az emberi nyelv, annál a kérdésnél, hogy milyen célra használják (uo. 225). Ezért CHOMSKY azt tartja a legfontosabbnak, hogy „képesek vagyunk végtelen számú mondathoz mély- és felszíni szerkezetet rendelni, ezeket a szerkezeteket megfelelő módon összekapcsolni, valamint szemantikai és fonetikai interpretációt rendelni a mély- és felszíni szerkezetek rendezett párhajhoz” (uo. 172).

Az 1970-es évek vége felé a generatív nyelvészet pragmatikáról alkotott elképzelése gazdagodik, megformálódik a *pragmatikai kompetencia* fogalma. A „Generatív grammatiká”-ban CHOMSKY (Bp., 1977. 60) újból megfogalmazza a szintaxis autonómiájának tételét, miszerint a szintaxis a grammatika többi komponensétől függetlenül működik, ugyanakkor kiemeli, hogy a jelentés, a referencia, és a nyelvhasználat vizsgálata is a nyelvészet szerves része (uo. 60). Ugyanebben a munkában fejti ki, hogy a nyelvhasználat kontextusán kívül a legegyszerűbb mondat igazságtételeit sem lehet megadni (uo. 69). Később CHOMSKY (1980. i. m. 47) elkülöníti a grammatikai és a pragmatikai kompetenciát. Előbbi a forma és jelentés ismerete, míg utóbbi a helyes nyelvhasználat feltételeinek és módjának ismerete céljainkkal összhangban. Arra is felhívja a figyelmet, hogy az egyik független a másiktól: megeshet, hogy valaki rendelkezik az egyikkel, de a másikkal nem. Ezt az elképzelést MICHEL PARADIS (The other side of language: Pragmatic competence: Journal of Neurolinguistics 11. 1998: 1–10) neurológiai érvekkel támasztja alá. (L. még ASA KASHER, Pragmatics and Chomsky's Research Program. In: The Chomskyan Turn. Ed. ASA KASHER. Cambridge, 1986.)

A pragmatikai kompetencia tehát egy a grammatikai kompetenciától eltérő szerveződésű kognitív rendszer. Aki tud egy nyelvet, az ismeri a nyelv egy adott társadalmi szituációban való helyes használatának feltételeit. A grammatikai kompetenciát a nyelvtan modellálja, amely a nyelvet mint eszközt jellemzi, meghatározva minden mondat fizikai és szemantikai tulajdonságait. A pragmatikai kompetencia szabály- és elvrendszere pedig azt foglalja össze, hogyan alkalmazzuk ezt az eszközt a gyakorlatban. (CHOMSKY 1980. i. m. 224.) A grammatikai és pragmatikai kompetencia elkülönítésével a generatív nyelvészet a pragmatikát a nyelvelmélet részének tekinti, de a nyelvtanon kívül helyezi. Mivel azonban magát a nyelvelméletet is a megismeréshez tartozónak tekinti, így a pragmatika ebben az elméletben a megismerés komponense. Ilyen értelemben kapcsolódik

a generatív nyelvészet pragmatikafelfogása az alább ismertetendő relevanciaelmélet elképzeléséhez, amely szerint a pragmatika a megismerés komponense.

KASHER (i. m.) a generatív nyelvészet pragmatikafelfogását elemzi. A pragmatikai kompetencia – a mondatok kontextusban való helyes használatának ismerete – fogalmának bevezetését annak tulajdonítja, hogy a generatív nyelvészet kutatási programjának megközelítését a pragmatikára alkalmazták. KASHER célja az, hogy a nyelvet a kommunikációtól függetlennek nyilvánítsa, rámutatva annak egyéb funkcióira a gondolkodásban. A pragmatikai kompetencia akkor független a kommunikációtól, ha azok az alrendszerek is azok, amelyek bizonyos típusú beszédaktusokat irányítanak (kijelentés, kérdés, tanács stb.). KASHER érvelése abból indul ki, hogy egy címzett jelenléte a beszédaktusok kommunikációtól való függőségének szükséges feltétele. Ha bebizonyítjuk, hogy van olyan beszédaktus, amelyre a címzett jelenlétének feltétele nem áll, akkor az a beszédaktus, következésképpen a pragmatikai kompetencia is független a kommunikációtól. Az állítás beszédaktusa nem elégíti ki a címzett jelenlétének feltételét. A nyelv ún. privát használatának sok esetében állításokat teszünk anélkül, hogy valakinek címeznék őket, például egy dolgozat írásakor a gondolatmenet kifejtése közben. Hasonlóképpen a kérdés beszédaktusát értelmezhetjük úgy, mint problémafelvetést, amely nem irányul másik személy felé. Ha az mégis jelen van, természetesen a szociális normákat követve, együttműködően megpróbálja megoldani a problémát. A parancsot pedig egy norma felidézésének tarthatjuk. Ha így tekintünk ezekre a beszédaktusokra, azt mondhatjuk, hogy jelen lehet ugyan egy címzett, de jelenléte nem szükséges a leírásukhoz vagy a sikerességükhöz. Így KASHER levezeti, hogy az alapvető beszédaktusok (kijelentés, kérdés, parancs) esetében a címzett jelenléte nem elengedhetetlen feltétel, tehát a pragmatikai kompetencia független a kommunikációtól, annál tágabb kategória.

Az előbbi példák nemcsak azt mutatják, hogy a nyelvet nem pusztán kommunikációs céllal használhatjuk. A kijelentés, kérdés és parancs itt javasolt elemzése, amely a címzett jelenléte feltételének nem tesz eleget, megmagyarázza, hogy a nyelv miért nem elsődlegesen a kommunikáció eszköze, hanem mind a gondolkodásban, mind a kommunikációban szerepe van. KASHER hivatkozott cikkének jelentősége abban áll, hogy ráirányítja a figyelmet: a kommunikációtól függetlenül is van értelme pragmatikáról beszélni. A pragmatika tágabb kategória, olyan tudást is tartalmaz, amely elkülönül a kommunikációtól.

B) Pragmatika és a holista kognitív nyelvten: LANGACKER. – A LANGACKER-féle kognitív nyelvészeti leírás (1987. i. m., 1999. i. m.) a szemantikát állítja a középpontba. A pragmatika nem önálló komponens; a világról, kontextusról való tudás, egyes pragmatikai tényezők szervesen beépülnek a nyelvtenba. A nyelvi tudás a megismerés képességével áll szoros kapcsolatban, a nyelvi jelentés és a világról való tudás szoros kapcsolatából következően a nyelvi szerkezetek pragmatikai információkat is tartalmaznak. A pragmatika tehát ebben az elméleti keretben a nyelvten részének tekinthető. Ez az elképzelés hasonlóságot mutat a LEVINSON-féle beékelődéssel, miszerint a jelentésreprezentáció alakulása során szemantikai és pragmatikai folyamatok egymásba fonódnak (l. 6. pont). A levinsoni intrúzió (pragmatikai következtetések beépülése a jelentésreprezentációba), amelyben szemantikai és pragmatikai folyamatok közösen hozzák létre a reprezentációt, a LANGACKER-féle kognitív nyelvészet párhuzamos műveleteire emlékeztet.

Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk az elméleti keretek lényeges különbségeit. LANGACKER terminológiaiilag nem különíti el szemantikát és pragmatikát, elméletében ilyen fogalmak nem szerepelnek. Talán helyesebb úgy fogalmazni, hogy ebben az elméletben a nyelvtenban helyet kapnak hagyományosan a pragmatikához sorolt jelenségek is. LANGACKER (1987. i. m., 1999. i. m.) és LEVINSON (Presumptive Meanings: The

Theory of Generalized Conversational Implicature. Cambridge, 2000.) nézeteinek a pragmatika vonatkozásában való hasonlóságának érdekessége az, hogy egy holista és egy modularista megközelítéssel dolgozó kutató mennyire hasonló eredményre jut.

C) A relevanciaelmélet pragmatikája. – A relevanciaelmélet legújabb megfogalmazásai szerint (SPERBER–WILSON 2002. i. m. 4) a pragmatikai interpretáció metapszichológiai folyamat, egy ún. tudatelméleti modulhoz kötődik, amely a viselkedés alapján mentális állapotokat tulajdonít a kommunikációs partnernek. Amint DAN SPERBER (Metarepresentations in an evolutionary perspective. In: Metarepresentations: A Multidisciplinary Perspective. Ed. DAN SPERBER. Oxford, 2000. 117–37. 7) kifejti, az ember metareprezentációs képessége lehetővé tesz olyan következtetési kommunikációt, amely közös kódtól függetlenül is működőképes, egy közös kód azonban nagyon nagy előnyt jelent. Így érthető, hogy a tudatelméleti modul almodulja, az ún. megértési vagy értelmező modul a következtetési interpretáció folyamatát mindenféle osztenzív stimulusra, de különösen a nyelvi megnyilatkozásokra alkalmazza. SPERBER és WILSON elmélete így nemcsak a nyelvi kommunikációról mond valamit, hanem a kommunikációról általában, hiszen a pragmatikai képesség a relevanciaalapú feldolgozás automatikus alkalmazása az osztenzív stimulusra (SPERBER–WILSON 2002. i. m. 20). – A pragmatika a relevanciaelméletben nem nyelvelméleti komponens, hiszen nemcsak nyelvi, hanem mindenféle osztenzív stimulusal foglalkozik. A relevanciaelméletben a pragmatika a megismerés egy komponense.

6. Pragmatika és szemantika. – Pragmatika és szemantika viszonyának kérdése olyan gyakran merül fel a szakirodalomban, hogy a kérdést külön pontban tárgyalom. LEECH (i. m. 5) szerint a nyelv és nyelvhasználat megkülönböztetése gyakorlatilag a szemantika és pragmatika különbségén alapul. VERSCHUEREN (i. m. 8) is a pragmatikának ezt a megközelítését tekinti a legszélesebb körben elfogadottnak. Az elképzelés szerint a szemantika a kontextusfüggetlen jelentéssel foglalkozik, míg a pragmatika a jelentést a kontextusban vizsgálja. KIEFER FERENC (Jelentéselmélet. H. n., 2000. 38–63) is a csak a beszédhelyzet alapján meghatározható jelentés vizsgálatát tekinti a pragmatika tárgyának, és a szemantika és a pragmatika elkülönítése mellett érvel.

VERSCHUEREN fogalmazza meg, hogy e nézet mögött lényegében annak elfogadása rejlik, hogy a pragmatika a szintaxis és a szemantika mellett a nyelvelmélet egy további komponense. Ő maga visszautasítja a szemantika és a pragmatika ilyen szembeállítását, mondván, hogy például a *fáradt vagyok* kifejezés kontextuális és nem kontextuális jelentését lehetetlen megkülönböztetni. VERSCHUEREN (i. m. 9) véleménye szerint a kontextusban való jelentés hozzátartozik ugyan a pragmatika által vizsgált jelentéstípushoz, de nem meríti ki azt.

LEECH (i. m. 6) szemantika és pragmatika kapcsolatát illetően három nézetet említ: a szemanticizmust (pragmatika a szemantikán belül), a pragmaticizmust (szemantikát magában foglaló pragmatika) és az általa is elfogadott komplementarizmust, amely e kettőt különálló területként festi le. Ha különállásukat elfogadjuk, felmerül a kérdés, van-e valamiféle elsődlegességi sorrend a két terület között. A szemantika elsődlegességét emeli ki PARADIS (i. m.), aki a pragmatikai kutatások szükségessége mellett neurobiológiai érvek alapján teszi le a voksát. Cikkében számos neurolingvisztikai kutatás eredményét összefoglalva vonja le a következtetést: egy nyelv ismeretét a nyelvi kompetencia és a pragmatikai kompetencia együtteseként kell meghatároznunk. Bár a normális verbális kommunikációhoz mind a nyelvi, mind a pragmatikai kompetencia szükséges, úgy tűnik, ezek neurofunkcionálisan elválnak egymástól. Agysérültek vizsgálatának eredményei arra utalnak, hogy előbbi a bal, utóbbi a jobb agyféltekéhez köthető. A jobb félteke sérülése esetén a páciens mondatgrammatikája ép marad, de nehézségei támadnak a megértés

kontextusfüggő aspektusai tekintetében. PARADIS (i. m. 6) véleménye a posztszemantikai pragmatika nézetét példázza. Szerinte a pragmatikai következtetéseket egy ezt megelőző szemantikai elemzés kimenetére alkalmazzuk. A két félteke nyelvi megértéshez való hozzájárulásának integrációja azonban további kutatást igényel.

A 3. pontban említettem, hogy LEVINSON (1983. i. m.) számos lehetőség áttekintése után a „pragmatika = jelentés – szemantika” elképzelést fogadja el. Eszerint a pragmatika a jelentés azon aspektusainak tanulmányozása, amelyeket a szemantikaelmélet nem tud kezelni. Ennek megfelelően a pragmatika hatóköre a szemantikaelmélettől függően változna, ezért a szerző kiköti, hogy a szemantikaelmélet legyen igazságfeltételes. Ez a kifejtés posztszemantikai pragmatikát sugall. Másutt (1983. i. m. 34–5) azonban LEVINSON megállapítja: ha elsődlegességi sorrendet akarunk felállítani, a pragmatika elsődleges kell, hogy legyen a szemantikával szemben, hiszen az igazságfeltételek megadásához a kontextust is figyelembe kell venni. Ez azonban ellentmond annak, hogy a szerző a posztszemantikai pragmatika nézetét képviselné. Az azonban biztos, hogy LEVINSON a pragmatikát a többi komponenssel interakcióban képzei el. Az ellentmondás LEVINSON későbbi művében (2000. i. m.) oldódik fel. Eszerint a jelentéselméletben tarthatatlan az a hagyományos gondolatmenet, amely a szemantikát a pragmatikával való viszonyában logikailag elsődlegesnek, tehát a pragmatika tekintetében autonómnak tekinti. Némely pragmatikai tényező a szemantikai interpretáció bemeneteként szolgál (indexikus kifejezések, deiktikus paraméterek). Az általánosított társalgási implikaturák szerepe az igazságfeltételes tartalom meghatározásában a szemantika és a pragmatika viszonyának, illetve a köztük lévő információáramlás hogyanjának újragondolására ösztönöz.

Pragmatika és szemantika viszonyát illetően talán nem kell egymásutániségot feltételeznünk. LEVINSON (2000. i. m. 374) azt sugallja, hogy a szemantikai és pragmatikai folyamatok egymásba ékelődhetnek, ami nyelvtan és pragmatika szoros kapcsolatára utal. A pragmatikai következtetések beépülését a jelentésreprezentációba intrúzióknak, beékelődésnek nevezi. Ezt a jelenséget olyan modellben képzei el, amelyben a reprezentáció kérdése elkülönül attól, hogy ennek a reprezentációnak a kialakítása milyen folyamatoknak köszönhető: a reprezentáció szemantikai és pragmatikai folyamatok együttműködésének eredménye. Így a szemantika és pragmatika viszonyára vonatkozó elsődlegességi kérdés megoldódik. Ehhez hasonló LANGACKER elmélete (l. 5. B), amelyben a két terület elsődlegességi kérdése fel sem merül, hiszen párhuzamos műveletekről van szó.

7. Modularitás és pragmatika. – A pragmatika helyét keresve egyes szerzők a modularitás kérdését is érintik (KASHER i. m.; PLÉH CSABA, A modularitás és pragmatika: Néhány egyszerű és bonyolult kapcsolat: Erdélyi Pszichológiai Szemle 2000/4: 9–30; SPERBER–WILSON 2002. i. m.). A modularitás klasszikus tézisének részletes kidolgozása JERRY FODOR nevéhez fűződik, elképzelését részletesebben ismertetem.

FODOR (The Modularity of Mind. An Essay on Faculty Psychology. Cambridge, 1983.; idézi PLÉH CSABA, Az elme modularitása: Magyar Filozófiai Szemle 1986/1–2: 211–6) szerint az emberi elme kettős felépítésű: a moduláris elvnek megfelelően működő úgynevezett bemeneti rendszerek és az elme többi része, azaz a nem területspecifikus megismerési mechanizmusok kettőssége jellemző rá. A „modulok” vagy bemeneti rendszerek az elme genetikusan meghatározott, egymástól függetlenül működő, külön feladatokat ellátó egységei, amelyek veleszületett idegrendszeri felépítéssel rendelkeznek, területspecifikusak, gyorsak, autonómak, automatikusak, ingervezéreltek, kötelező feldolgozás érvényes rájuk. Műveleteik csak az adatbázisukban lévő információkhoz tudnak hozzáférni, a központi kognitív célokra érzéketlenek. Működésük során a külvilágból érkező információt egy szenzoros rendszer az adott modul számára feldolgozható

formátumra alakítja át. A kimeneti adatok viszont egységes formátumban készülnek (ez a közös reprezentációs formátum a „gondolat nyelve”), ami lehetővé teszi a központi feldolgozást, amelyre a modulokkal szemben jellemző a rendszer meglévő ismereteinek a befolyása, ezért ez nyitott, lassú, nem kötelező, tudatos és az általános kognitív célok határozzák meg. Műveletei során mindegyik úton áramlik az információ. Ilyen „magasabb szintű” kognitív működés például a gondolkodás.

A nyelvre alkalmazva a fodori modularitás-hipotézist a nyelvi megértés folyamata input rendszerként működik. A moduláris feldolgozórendszer nem végez következtetéseket. A nyelvi ingerfeldolgozás független a háttérismereti hatásoktól, amelyek csak az elemzés után jelenhetnek meg, azaz a modulok érzéketlenek a kontextusra és tudásra. PLÉH (2000. i. m.) összefoglalja azokat a nézeteket, amelyek a pragmatika helyét a moduláris felfogáson belül keresik. Érdekes kérdés, hogy ez lehetséges-e a klasszikus fodori elképzelés fenntartásával.

KASHER (i. m.) a generatív nyelvészet pragmatikafelfogását elemezve azt vizsgálja, tekinthetjük-e a pragmatikát fodori értelemben modulnak. Véleménye szerint ez a két fogalom meghatározásától függ. Az, amit alapvetően pragmatikán szoktunk érteni, fodori értelemben nem modul. Hiszen vegyük például az ígélet esetét: a hiedelmek a központi kognitív rendszerhez tartoznak, nem pedig valamelyik input rendszerhez. Ha tartjuk magunkat a klasszikus moduláris megközelítéshez, az a pragmatika definíciójának felülbírálásához, a pragmatika részterületekre bontásához vezet, amelyek közül csak az alapvető beszédaktusokat (kijelentés, kérdés, parancs) magában foglaló ún. magpragmatika képezhet autonóm, területspecifikus, információsan önmagába zárt modult.

Más szerzők is módosítanak a modularitás klasszikus elképzelésén. KASHER nézetével annyiban rokonítható SPERBER (i. m.) elképzelése, hogy a pragmatikát mindkét szerző több modulba helyezi. Általánosított modularitás-hipotézisében SPERBER (i. m.) is modulárisan, de több, egymással interakcióban lévő konceptuális modullal képzei el a megértést. Feltételez egy metakognitív területet, amely együtt fejlődött ki a nyelvvel. A pragmatikai kompetencia lényegében ennek a területnek a metareprezentációs képessége. A pragmatikát mint metaterületet tovább elemzi, alrendszerekre bontja. Almoduljai a metapszichológiai (gondolatulajdonítás), a megértési (kommunikatív szempont átlátása, következtetési folyamatok) és a logikai-érvelő (érvek ellenőrzése, konzisztencia keresése) almodul lesznek.

SPERBER és WILSON (i. m.) általánosított modularitás-hipotézisében, szemben a fodori elképzeléssel, a megértés egészét modulárisan kezeli, de a konceptuális modulok egymással interakcióban vannak. A metareprezentációs képességeként elképzelt pragmatikai kompetenciát egy metakommunikációs ún. megértési modulhoz kötik, amely a szerzők szerint egy általánosabb gondolatolvasó vagy tudatelméleti modul specializációjaként fejlődhetett ki. Amellett érvelnek, hogy a pragmatikai interpretáció nem egyszerűen a fodori központi rendszer alkalmazása egy sajátos területre. A szerzőpáros szerint a kommunikációt nem lehet a nyelvi modul kiterjesztésével megoldani, mert annak nem minden aspektusa kapcsolódik szorosan a nyelvi dekódoláshoz. A verbális és nem-verbális kommunikációban a metapszichológiai következtetés is fontos szerepet játszik. Ez vezet a megértési modulhoz, amely saját elvekkel és mechanizmusokkal bír.

LANGACKER (1987. i. m., 1999. i. m.) a szintaxis autonómiájának tételét elvetve a morfológiát és a szintaxist kontinuumként képzei el, tehát a modularitást elveti.

A nézetek sokfélesége a pragmatikai kutatások egyre növekvő fontosságára utal. A terminológia eltérő használata ellenére az elképzelések között számos átfedés és kapcsolat fedezhető fel, kirajzolódnak a legfontosabb kérdések a pragmatika státusát illetően: magyarázhatóak-e a nyelvi jelenségek a pragmatikai nézőpont figyelembevételével (FILLMORE, MEY, VERSCHUEREN), hogyan viszonyul a pragmatika a modularitáshoz (KASHER,

SPERBER és WILSON), milyen kapcsolatban áll a szemantikával (LEECH, LEVINSON), a nyelv-elmélettel, illetve a nyelvtannal (CHOMSKY, LEECH, LEVINSON).

A következő fejezetben azt tekintjük át, hogy vajon nyelvtörténeti jelenségek vizsgálata segítségünkre lehet-e a pragmatika státusának megállapításában.

8. A pragmatika és a nyelvi változás. – A) Pragmatika és nyelvtörténet. – A pragmatikai kutatások gyarapodásával a pragmatikai tényezők nyelvi változásban betöltött szerepének kérdése is előtérbe került. A hagyományos nézettel szemben, miszerint a szintaktikai változás függetlenül zajlik a nyelvi változás folyamán, új kutatások arra engednek következtetni, hogy pragmatikai tényezők is vezethetnek újabb grammatikai formák megjelenéséhez. A pragmatikai nézőpont alkalmazása a nyelvtörténeti kutatásokban mindazonáltal új keletű dolog, ezért némi magyarázatot igényel. Pragmatika és nyelvtörténet kapcsolata első hallásra már csak azért is furcsának tűnhet, hiszen e két terület alapvetően eltérő forrásokra támaszkodik. A pragmatikai kutatások természetüknél fogva előszeretettel vizsgálnak beszélt nyelvi adatokat, míg a nyelvtörténet szükségszerűen írott forrásokat vizsgál. Mégsem tűnik abszurd gondolatnak, hogy a „szinkrón” nyelvészetben bekövetkezett pragmatikai fordulat a történeti nyelvészetben is bekövetkezzen, ha elfogadjuk a szinkrón–diakrón szembeállítás elvetését, amelyet a magyar szakirodalomban SÁNDOR KLÁRA a saussure-i dichotómiákat vizsgálva meggyőzően igazol (Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szerk. SÁNDOR KLÁRA. Szeged, 1998. A szinkrón–diakrón szembenállás elutasítása már a funkcionális nyelvtanokban – I. HALLIDAY és GIVÓN munkái – megjelenik). Az adatforrások problémájával kapcsolatban ANDREAS JACOBS és ANDREAS H. JUCKER (i. m.) kifejti, hogy a két terület az utóbbi évtizedekben adatforrásainak kiterjesztésével (írott nyelvi szövegek pragmatikai elemzése, illetve a nyelvtörténetben régebbi korok beszélt nyelvi jellemzőinek rekonstruálása korai szövegek tipológiai vizsgálatával) közelebb került egymáshoz. JACOBS és JUCKER a történeti pragmatika elméleti lehetőségességét az összehasonlító pragmatikából kiindulva igazolja, amely különböző nyelvek nyelvhasználati tulajdonságait vizsgálja. Innen már csak egy lépés a történeti pragmatika, amely az összehasonlítást egyetlen nyelv történeti szakaszai között viszi véghez. A történeti pragmatikát tehát a nyelvi változásban a nyelvi és nyelvhasználati tényezők együttműködése érdekli.

Ha elfogadjuk, hogy a nyelv működése nem vizsgálható a nyelvet használó közösség viszonyainak elemzése nélkül, akkor nem elégíthet ki bennünket csupán a nyelvi rendszer történetének „belső” vizsgálata, tehát a pragmatikai szempont figyelembevétele a nyelvtörténetben természetesnek tűnik. SÁROSI ZSÓFIA (*Historical sociopragmatics: a new approach to the study of the history of Hungarian*: ALH. 2003: 435–56) szerint ennek egyik előnye, hogy nem kell pusztán a nyelvi változások lezajlásának hogyanjára szorítkoznunk, hanem a miértre is mélyebb, magán a nyelvrendszeren túlmutató választ kereshetünk, illetve már ismert nyelvtörténeti jelenségeket új megvilágításban vizsgálhatunk meg.

Ami a jelen dolgozat szempontjából nyelvtörténet és pragmatika összekapcsolásában további pozitívum, hogy pragmatikai tényezők figyelembevétele egy nyelvtörténeti kérdésben nyelvelméleti eredményhez vezethet. A pragmatikai nézőpont figyelembevétele a magyar nyelvtörténeti kutatásokban még nem elterjedt gyakorlat. (A nemzetközi szakirodalomban a történeti szociopragmatikai szemléletmód már elterjedtebb: I. SUZANNE ROMAINE, *Socio-historical Linguistics: Its Status and Methodology*. Cambridge, 1982.; A. JACOBS – A. H. JUCKER i. m.) A hazai szakirodalomban úttörőnek számít SÁROSI ZSÓFIÁNAK a közelmúltban e témában megjelent cikke (*Történeti szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben*: MNy. 2003: 434–48). Egyéb nyelvekből azonban már rendelkezésünkre állnak ilyen jellegű adatok. A pragmatikai tényezők nyelvi

változásban betöltött szerepére enged következtetni a latin 'menni' jelentésű ige + infinitívusz alkotta perifrázis grammatikalizációjának vizsgálata (NAGY KATALIN, A pragmatika a nyelvleírásban. Szakdolgozat. Szeged, 2003.), melyből következtetések vonhatóak le a pragmatika státusára vonatkozó nyelvelméleti kérdést illetően is.

B) Egy nyelvtörténeti vizsgálat. – Az újlatin nyelvek számos mozgásigével alkotott perifrázist használnak. A 'menni' jelentésű ige infinitívusszal alkotott összetétele mind a spanyol, mind a katalán nyelvbe átörököltődött a latinból. (Szuppletív igéről van szó, ahol a paradigma egyes alakjai nem egyetlen igéből származnak, egyes formák az IRE, mások az AMBULARE vulgáris latin alakjaira vezethetők vissza. Mivel ennek a kérdésnek a téma szempontjából nincs jelentősége, ezért hivatkozom itt a perifrázisban szereplő igére csupán a jelentésével.) Eltérés mutatkozik azonban a két nyelvben a szerkezetek aktuális jelentését illetően. A spanyol *ir* 'menni' ige *a* prepozícióval és infinitívusszal való előfordulását közeljövőnek szokták nevezni. A spanyol perifrázis nem egyszerűen jövő időt kifejező forma, a beszélő érzelmileg nagyobb részvételét sugallja, jelentésében az aktuális szituációhoz, a beszélő szándékához, érzéseivel szorosan kötődő igeidő. (FRANCISCO MATTE BON, Gramática comunicativa del español I. Edelsa, 1998.; GERHARD BAUHR, El futuro en –RÉ e 'IR' A + infinitivo en español peninsular moderno. Kungälv, 1989.). „*Estoy seguro de que voy a morir*” (spanyol): 'Biztos vagyok benne, hogy hamarosan meghalok.' Bizonyos előfordulásokban érzelmet kifejező tulajdonsága mellett a jövő időre utaló jelentés el is halványulhat: „*¿Te acuerdas de tus sueños? – ¿No me voy a acordar?*” (spanyol): 'Szoktál emlékezni az álmaidra? H o g y n e e m l é k e z n é k !'.

Míg több újlatin nyelvbe a perifrázis hasonló jelentéssel örököltődött át, a katalánban a 'menni' jelentésű latin igéből a múlt idő segédigéje lett és a mai napig ebben az értelemben használatos: „*Pere II va morir l'any 1288*. (katalán): II. Péter 1288-ban halt meg”. (A középkorban a provanszáiban és a franciában is megvolt ez a jelenség.) A spanyol *ir* + *a* + infinitívusz szerkezet történetét BERTA JÓZSEF TIBOR doktori disszertációjában (Contribución a la historia de la promoción de clíticos en español y portugués – Adalékok a spanyol és portugál klitikumemelés történetéhez. Bp., 2002. 17–9) CHAMPION megállapításai alapján elemzi. A szerkezet jövőre utaló értelmében a XV. században szilárdult meg a beszélt nyelvben, az irodalomban azonban csak a század végére terjedt el. Használata a XVI. században vált általánossá Cervantes és Lope de Vega műveiben. JOSEP M. NADAL és MODEST PRATS katalán történeti nyelvtanában (Història de la llengua catalana I. Barcelona, 1996.) a perifrázis múlt idő jelentésben való megjelenését a XIII. század utolsó harmadára, grammatikalizációját pedig a XIV. század közepére teszi.

A két perifrázis történetét eddig külön-külön vizsgálták, összehasonlításuk azonban új észrevételeket tesz lehetővé. GERMÀ COLON (La llengua catalana en els seus textos II. Barcelona, 1978. 132–3) a katalán *anar* + infinitívusz szerkezet eredetét vizsgáló cikkében írja: „hasonló szerkezet kialakulása a spanyolban is elkezdődött, de nem lett folytatása”. RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL (Cantar de mio Cid, texto, gramática y vocabulario. Madrid, 1976. 349–50) pedig a spanyol *ir* (+ *a*) + infinitívusz szerkezetről írva a „Cid-ének” kritikai kiadásában nem említi annak múlt idejű jelentését, mert az a spanyolban nem grammatikalizálódott. Középkori adatok alapján azonban az a következtetés vonható le, hogy a spanyol és a katalán szerkezet közös gyökerekre vezethető vissza. A kezdeteknél mind a spanyolban, mind a katalánban ugyanazokat a jelentésárnyalatokat fedezhetjük fel: a 'menni' jelentésű igéből és a főnévi igenévből alkotott perifrázis egy adott cél felé történő mozgást, a cselekvés szándékát fejezte ki, azt, hogy az ágens lendületesen, szívvel-lélekkel hajtja végre a cselekvést, használata dinamizmust biztosított a leírásnak. Emellett egyes előfordulásokban mindkét nyelvben jelen volt a múlt időre utaló jelentés

is: „*Vieronlo ... al almofalla se van tornar*” (spanyol): ’Meglátták ..., vissza-tér nek/tek a táborba’ (XIII. sz. k., *Cantar de mio Cid*. 692–4. sor); „*Va li tal colp donar per mig del pits, que...*” (katalán): ’Akkora ütést mér/t a mellkasa közepére, hogy...’ (1325., RAMÓN MUNTANER, *Crònica* 2: 176, 34. sor). Abban, hogy a két forma fejlődése később eltérő irányt vett, nagy szerepe lehetett a kontextusnak, amelyben az említett formák használatosak voltak.

GERMÀ COLON (i. m. 157) a *vado* ’menni’ igével alkotott perifrázisok létrejöttét az ige által kifejezett helyváltoztatás jelentéselemeiből magyarázza. De mitől függ, hogy melyik jelentésem hangsúlyozódik, kerül előtérbe egy forma fejlődése folyamán? PAUL J. HOPPER és ELIZABETH CLOSS TRAUGOTT (*Grammaticalization*. Cambridge, 1993.) megállapítják, hogy a nyelvi változás során azok a jelentéselemek hajlamosak grammatikalizálódni, amelyek az eredeti kontextusban a legszembeötlőbbek voltak. Ezt a gondolatmenetet követve a spanyol és a katalán formák eltérő fejlődésének okát az eltérő kontextusban kereshetjük, amelyben a perifrázis a két nyelvben használatos volt. A ’menni’ jelentésű ige jelen idejével alkotott szerkezet korai előfordulásaiban mindkét nyelvben elsősorban csatajelenetek leírásánál volt használatos, ezeket a jeleneteket volt hivatott élenkébbé, dinamikusabbá tenni, bizonyos igékkel – így a *ferir* ’(meg)támadni’ igével – bevett fordulatokat alkotva: „*Con los alvares mio Çid ferir-los va*” (spanyol): ’Hajnalban Cid megtámadja/ta őket’ (XIII. sz. k., *Cantar de mio Cid*. 1137. sor); „*va avallar del cavalle va pendre la senyera*” (katalán): ’lepattan/t a lóról és megragadja/ta a zászlót’ (MUNTANER i. m. 176, 29. sor).

Az igei körülírás a katalánban múlt idejű környezetben jelent meg, kezdetben elszórtan fordult elő a kor jellegzetes stilisztikai eszközeként az elbeszélő művekben, később grammatikalizálódott és használata általánossá vált. A híres katalán krónikákban, Desclot, Llull és Muntaner műveiben már múlt idő jelentésben is feltűnt. JOAQUÍN GARRIDO MEDINA (*Pragmática frente a gestión de información: crítica de The semantic structure of Spanish de Larry King: Revista de Filología Española* 74. 1994: 143–66) az ún. történeti jelen idő értelmezésének mechanizmusát vizsgálja. Kifejti, hogy ha nincs jelen semmiféle arra utaló elem (pl. időhatározó), hogy az esemény valójában a múltban történt, a megfelelő értelmezést azért alakítja ki a hallgató, hogy a kifejezés időbelisége ne kerüljön ellentmondásba a szöveg egyéb, múlt időben álló részeinek jelentésével és így megőrződjön a koherencia. Ez a pragmatikai következtetés grammatikalizálódhatott a katalán szerkezet esetében, annak köszönhetően, hogy a szerkezet múlt idejű környezetben szerepelt, tehát az említett implikátúra újra és újra megjelent. Így válhatott a kontextusból kikövetkeztethető információ a katalán forma jelentésének szerves részévé. – ANTONI M. BADIA I MARGARIT (*Gramàtica històrica catalana*. Valencia, 1994. 3. kiadás, 370–1) is a történeti jelen és a múlt idő váltogatásának jelentőségét hangsúlyozza abban a folyamatban, amelynek során a katalán szerkezet grammatikalizálódott és a szerkezet felváltotta az egyszerű múlt alakjait.

A spanyolban a katalán esetében említett implikátúra nem kötődött újra és újra a perifrázishoz, hiszen a szerkezet bár hasonló igékkel, de olyan környezetben jelent meg, melyben különböző igeidők váltakoztak, így a szerkezet első előfordulásait tartalmazó *Cid-éne*kben. Viszont az *ir* ’menni’ ige és a főnévi igenév között kezdetben esetenként, később a XVI. századtól kötelezően megjelent az *a* prepozíció, amely célhatározói jelentésével valószínűleg szintén hozzájárult, hogy a szerkezet a hasonló katalán szerkezettől eltérően grammatikalizálódjon. Az igeidők váltogatása a középkori epika tipikus jelensége volt, elsősorban a közönség figyelmének ébren tartására szolgált (JOSEPH SZERTICS, *Tiempo y verbo en el Romancero Viejo*. Madrid, 1981. 8).

A „Cid-ének” fennmaradt kézírata vándorénekesek segédanyaga volt. Figyelembe kell venni, hogy a szöveget szóbeli előadásra szánták, így nyelvezetét olyanra formálták, hogy lekösse a közönség figyelmét, élénk, magával ragadó leírásokat tartalmazzon. A katalán krónikákat szintén felolvasásra szánták, tájékoztatás és propaganda céljával, amint a Desclot krónikájához írt előszóban olvassuk, hogy a harc hosszú hónapjai folyamán fennmaradjon a kedv és az akarat, nemcsak a csataterén küzdők között, hanem a nép körében is.

Az a pragmatikai funkció, amelyet a spanyol és a katalán perifrázis kezdetben betöltött, a szóbeli hagyománnyal függött össze: a közönség figyelmének felkeltését célozta, előtérbe helyezte a főnévi igenévvel kifejezett eseményt. Az előadó kommunikációs stratégiái, amelyeket az érdeklődés ébrentartására alkalmazott, hozzájárultak a tárgyalt spanyol és katalán szerkezetek grammatikalizációjához.

9. Konklúzió. – Az implikatúra és a grammatikalizáció összefüggésére utaló nyelvtörténeti vizsgálat alapján a nyelvtan és a pragmatika között jóval szorosabb kapcsolat feltételezhető annál, mintsem hogy a pragmatikát csupán egy nézőpontnak tekintsük.

A pragmatikai következtetések beépülésével lezajló grammatikalizáció befejeztével azonban a forma veszít expresszivitásából, egyéb kifejezőbb, modális perifrázisokhoz folyamodnak a nyelvhasználók, az adott implikatúra kifejezésére új utakat keresnek. Nem tekinthetjük ezért a pragmatikát a nyelvtan részének sem. Így a pragmatikát a nyelvelméleten belül, de nem a nyelvtan részeként, azonban azzal igen szoros kapcsolatban állva kell elképzelnünk. Ez a kapcsolat történeti szempontból a grammatikalizáción keresztül valósul meg.

A nyelvtörténeti vizsgálat eredményei arra engednek következtetni, hogy pragmatika és nyelvtan nem lehetnek a klasszikus fodori (1983.) értelemben modulok, hiszen az információs önmagába zárttság kritériuma nem teljesül rájuk. Egy olyan modularitás-felfogás azonban, amely megengedi a modulok közötti információáramlást, lehetséges. (l. LEVINSON [3. pont], illetve a relevanciaelmélet elképzelése [5. C) pont]).

A nyelvtörténeti vizsgálat másik fontos hozadéka, hogy megmutatta: a pragmatikának szerepe van a nyelvi változásban, a nyelvtörténeti jelenségek leírásában is hasznos lehet, másrészt hogy nyelvtörténeti kutatások nyelvelméleti eredményhez vezethetnek.

NAGY KATALIN

On the status of pragmatics

The status of pragmatics is an issue of theoretical linguistics that is especially relevant within contemporary linguistic research. The first part of the paper deals with the problem of defining that relatively young discipline and its relation to grammar and linguistics in general. It systematises the most characteristic views on that issue, including the relationships between pragmatics and semantics and between pragmatics and modularity, respectively. The second part introduces some pertinent historical linguistic data, comparing the grammaticalisation of constructions of ‘to go’ with infinitives in Catalan and Spanish. It turns out that pragmatic factors play an important role in historical change, the discussion thus supports the efficiency of coupling pragmatics with historical linguistics that may prove to be fruitful for both areas. On the basis of historical data, conclusions can be drawn concerning the status of pragmatics, according to which pragmatics should be seen as situated within the theory of language, in close correlation with grammar, accepting a notion of modularity that goes beyond the classical Fodorian view.

KATALIN NAGY